

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları: Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir Değerlendirme

Nagehan Üstündağ Özdemir*

Giriş

Bu bildiriye, her biri aslında çok daha geniş çalışmalarla incelenmiş ve incelenmekte olan üç temel konu üzerine sınırlı ve küçük bir değerlendirme yapılması düşünülmüştür. Bu temel konular; tereke kayıtlarının niteliği ve kullanımı, Osmanlı kadın çalışmalarının tereke kayıtları ile bağlantısı ve bir balkan şehrinde, yani Vidin’de tereke kayıtları bulunan kadınların sosyal ve ekonomik özelliklerinin kısaca aktarımı. Bu konuların her birinin çok farklı boyutlarda ve farklı şekillerde ele alınabileceği aşikardır. Bu bildiri sınırları içerisinde, Vidin şehrinin 1790 ila 1808 yılları arasını kapsayan şeriye sicillerinden hareketle kadınların terekelerini ve bununla bağlantılı olarak medeni durumları, çocuk sayıları, sosyal statüleri, servetlerinin niceliği gibi bazı konularda bir değerlendirme yapılamaya çalışılacaktır

Tereke Nedir

Tereke, ölen bir kişinin geriye bıraktığı mal, para, eşya, alacak ve borçlarının bütününe ifade eden bir kavramdır. İslam hukuku çerçevesinde bir kişinin mirasçuları belirlenmiştir. Mirasçılık; kan bağı, evlilik ve velâ (yakınlık-sahiplik) sebepleriyle tahakkuk eden hukuki bir durumdur. İslam hukuku mirasçuları belirlerken geniş bir çerçeve çizmiştir. Anne ve babanın hiçbir zaman mirastan mahrum olmadığı gibi ölen kişinin amcaoğlu bile mirasçı sayılabilmektedir.¹ Vefat eden kişilere ait malların kaydedildiği bu defterler tereke, kassam, metrukât ve muhalefât defteri olarak da isimlendirilirler. Tereke kayıtları vasıtasıyla ölen kişilerin kimliği, servetlerinin miktarı ve hangi unsurlardan oluştuğu, mirasçı sayıları, mirası bölüşme biçimi, ölen kişiye ait borç ve alacak kayıtları, miras

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, nagehan@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0001-8420-0920

1 Hamza Aktan, “Miras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul, 2005, s. 143-145, s. 144.

üzerinden alınan vergiler gibi çok çeşitli bilgilere ulaşılabilir. Bununla birlikte tereke defterleri, sosyo-kültürel bir inceleme için vazgeçilmez araştırma kaynaklarıdır.²

Tereke mirasçılar arasında İslam hukukuna göre paylaşılır. Evlatlar, öz ve baba bir kardeşler arasında kadınların hissesi erkeklerinkine göre yarı olarak belirlenmiştir. Mirasçılar açısından mirası reddetme seçeneği bulunmamaktadır, ancak terekenin yetersiz kalması durumunda ölen kişinin borçlarının ödenmesi için mirasçılar şahsi mallarının kullanılması gibi bir durum da söz konusu değildir. Şer'i kurallar çerçevesinde mirasçı statüsünde bulunmayan kimse mirasçı olarak gösterilemez ve mirasçılar hiçbir mirastan mahrum edilemez. Ölenin hiç mirasçısı bulunmadığında tereke bazı mezheplere göre miras payı, bazılarına göre ise sahipsiz mal hükmünde olmak üzere devlete kalır. Çoğunluğa göre terekenin taksiminde öncelikler sıralaması ölenin tekfin ve defin masrafları, vefat eden evli bir erkek ise ödemekle yükümlü olduğu mehir, ölenin borçları ve kalan malın üçte birini aşmamak kaydıyla vasiyeti şeklindedir. Bunlardan sonra kalan mal mirasçılara paylarına göre dağıtılır.³

Mirası tereke defterine kaydetirmek, askeri sınıf haricindeki bireyler için bir tercih meselesidir. Bu nedenle tereke defterlerinin, yazıldıkları dönemin tüm toplumsal unsurlarını içerdiğini ifade etmek doğru olmayacaktır.⁴ Ancak, varislerin kendi haklarını koruma altına alabilmek ve haklarının meşruiyet kazanabilmesi açısından kadı defterinde kayıtlı olmasını öngördükleri açıktır. Her ne kadar toplumun tamamını yansıtmıyor olsa da tereke defterleri yazıldıkları dönemin sosyo-ekonomik tablosunu çıkartmaya yarayan bir çoğunluğu temsil etmektedirler.⁵

Tereke defterleri, sağladıkları önemli tarihsel verilere rağmen, her kaynak grubunda bulunabileceği gibi bazı sınırlara sahiptir. Bu defterleri kullanırken bu sınırları göz önünde bulundurmamak bilimsel bilginin sağlığı açısından yerinde olacaktır.

Tereke Defterlerinin Sağladığı Verilerin Sınırları ve Kullanım Şekli

1. Defterler yalnızca mahkemeye başvurmayı tercih eden bireyleri yansıtır. Miras taksimini kendi arasında halleden ya da bir sebeple kadıya başvurmamış

2 Ömer Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belleten*, C III, S. 5-6, s. 1-479, s. 1.

3 Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11-12.

4 İbrahim Etem Çakır, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 56, 2006, s. 1365-1386, s. 1367.

5 Tereke defterlerinin içerdiği veri ve kıymeti ile ilgili bkz. Öztürk, *age.*, s. 27-28.

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1229

bireylerin mirası ve akabinde gerçekleşen işlemler ile ilgili bilgi sahibi değiliz. Dolayısıyla terekeleri tek başına kullanmak genel bir tabloya ulaşmak açısından yeterli bulunmayabilir.

2. Mallardan bazıları kayıtlara geçmeden gizlenmiş olabilir. Mirasçıların da tamamı kayda geçmemiş olabilir. Bu nedenle murisin gerçek servetini ve toplumsal statüsünü her zaman doğru olarak tespit edemeyebiliriz.
3. Kayda geçme esnasında maddi hatalar yapılabileceği her zaman ihtimal dâhilindedir.
4. Kayda geçirilen mallar her zaman gerçek değerleri üzerinden kaydedilmemiş olabilir. Miras bırakılan mallar kadı veya diğer görevliler tarafından satın alınmak istenmiş olabilir. Bu durumda malı gerçek değerini tespit edebilmek için daha geniş bir çalışma yapmak gerekmektedir.⁶

Tereke defterlerinin bir diğer önemi, Osmanlı toplumsal yapısı üzerinde yapılan çalışmalarda daha az görünür olan, daha az temsil edilen bir grup olan kadınlar hakkında önemli veriler sunmasıdır. Kadınların servetleri ve bu servetin niteliği gibi unsurlar hakkında bilgi veren bu defterler sayesinde kadınların yaşadıkları bölgedeki sosyo-kültürel konumları daha net anlaşılacaktır.

Osmanlıda Kadın Çalışmaları ve Şeriyeye Sicilleri ve Terekeler

Osmanlı tarihi çerçevesinde kadınların bir özne olarak değerlendirilmesi ve tarihsel çalışmalarda başrol oynaması şüphesi daha çok yeni sayılabilecek bir yaklaşımın ürünüdür. Ve elbette batı tarihçiliğinde ve sosyal bilimlerinde kadın konulu çalışmalarına artışı ile doğru oranda Osmanlı tarihçiliği kapsamına girmiştir. Osmanlıda kadınlar ile ilgili veri bulabilmek aslında oldukça zordur. Bu alanda öncü sayılabilecek isimlerden biri olan Suraiya Faroqhi'nin şu tespiti dikkate değerdir;

'Her kim Osmanlı kadınlarının, hatta diğer çoğu kadının tarihini incelemek istese, erkek egemen bir toplumda kadınların geriye pek az kayıt bıraktığı gerçeğiyle yüz yüze geliyor'⁷

6 Fatma Müge Göcek-Marc David Baer, 18. Yüzyıl Galata kadı Sicillerinde Osmanlı Kadılarının Toplumsal Sınırları, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed.) Madeline Zilfi içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47-62, s. 52-53.

7 Suraiya Faroqhi, '18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet', *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (ed. Madeline Zilfi) içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7-27, s. 12.

Osmanlı kadın konusu açısından en önemli kaynak şeriye sicilleridir. Kendisinden geriye fazla iz bırakmamış olan birçok grup için önemli veriler sunmaktadır.⁸ Faroqhi'ye göre; Osmanlı kadınlarını konu alan çalışmalar genellikle hanedan mensubu kadınları ele almış ve özellikle bu kadınların aile içindeki dinamiklerini ve bu dinamiğin siyasal yaşama yansımaları incelenmiştir. Halkın kadınları söz konusu olunca, araştırmacıların ilgisi bu tabakadaki kadınların ailenin yeniden üretiminde oynadığı role yöneliktir. Bu geniş konu, kocaları ve çocukları ile ilişkileri bağlamında ele alınmıştır.⁹

Yine tarihsel çalışmalar kapsamında, üretim konusunda kadın-mülkiyet ilişkisi bağlamında bir yaklaşım görülmektedir. Mesela İslam hukukunun kendilerine sağladığı payları gerçekten elde edip edemediklerini inceleyen birçok çalışma olmuş, tarım toplumlarında ve bu bağlamda Osmanlıda kadınların gayrimenkul mal elde edebilme dereceleri ilgi uyandırmıştır.¹⁰

Bununla beraber şeriye sicilindeki kayıtlar vasıtasıyla, kadınların yargı alanındaki görünürlükleri, iktidar aygıtına erişim imkânları ve bunların sınırları gibi konular da incelemelerde giderek ön plana çıkmaya başlamıştır.¹¹

Osmanlı kadınları ve hukuksal ilişkileri bağlamında daha evvel araştırmalar yapan Suraiya Faroqhi, Ronald Jennings¹², Haim Gerber, Ankara, Kayseri ve Bursa mahkemeleri ile ilgili bulguları ile hukuk sistemi içerisinde kadının varlığını, etkisini ve gücünü tespit etmişlerdir.¹³ Şeriye sicilleri dışında şikâyet defterleri

8 Fatih Bozkurt, 'Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları', *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 11, S. 22, s. 193-229, s. 200.

9 Faroqhi, "18. Yüzyıl.", s. 9.

10 Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2003.

11 Bu tür çalışmalara örnek olarak bkz. Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, Volume 12, No. 3 1980, s. 231-244; Abraham Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in Eighteenth-Century Aleppo", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol 26, No 2, 1983, s. 137-163.; Fariba Zarinebaf-Shahr, 'Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği', *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (ed. Madeline Zilfi) içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 241-250.

12 Ronald C Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 18, No.1, 1975, s. 53-114.

13 Jülide Akyüz, 'Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler', *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, (2007), 75-91, s. 76.

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1231

üzerine yapılan araştırmalarla birlikte 17. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divan-ı Hümayuna başvurma geleneği yani adalete erişme ve hukuksal alanda görünür olma kabiliyeti toplumsal tabanda genişlemeye başlamıştı. Bu genişleme ile özellikle kadınlar ve gayrimüslimlerin daha fazla görünür olmasını sağladı. Bu açıdan sivil toplumun bu tarihten itibaren giderek önemini artırdığı ifade edilebilir.¹⁴

Osmanlı tarihi bağlamında sivil toplumun genişlemesine yönelik yapılan bu tespit aslında iki açıdan oldukça kıymetlidir. Birincisi, batı ülkeleri ve batı hukukunun tarihsel gelişim süreciyle karşılaştırıldığında Osmanlı kadınlarının adalete erişiminin çok daha erken neredeyse iki yüzyıl önce gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁵ İkinci olarak bu tür çalışmalarda sivil toplum olarak tanımlanan grubun kadınlar ve gayrimüslimlerden oluşmasıdır ki bizim bildirimizde konu edilen Vidin bu konuya çok net bir örnek teşkil etmektedir. Bir yeniçeri şehri olan Vidin’de, kayıtların ışığıyla bakıldığında sivil olarak görülebilen iki grup bulunmaktadır: Kadınlar ve gayrimüslimler. Kadınların günlük yaşamı, ekonomik güçleri, ailevi durumları, toplum içerisindeki konumları söz konusu olduğunda şeriye sicilleri ve elbette tereke kayıtları birinci başvuru kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Vidin sicillerindeki tereke kayıtları da bu anlamda önemli veriler sunar. Bu nedenle öncelikle inceleme mekânı olan şehirden kısaca bahsetmek gereklidir.

Vidin

Vidin 1396’da Osmanlı egemenliğine girmiş olan ancak bundan önceki tarihi, Roma dönemine dek uzanan, antik bir kenttir. Osmanlı egemenliği şehirde nüfus yapısından mimariye dek pek çok unsuru değiştirmiş ve geliştirmiştir. Şehir Osmanlı taşra idare sistemi içerisinde Vidin kazasının merkezi olarak konumlandırılmıştır. Bu kaza kendi ile aynı adı taşıyan Vidin sancağına bağlıdır. Osmanlı egemenliği süresince idari örgütlenmedeki değişimlere göre zaman zaman bağlı bulunduğu eyalet değişmekle birlikte 18. yüzyılda Rumeli eyaletine bağlıdır.

Tuna kenarında bir liman şehri olan Vidin Romalılar tarafından kurulmuş olup, ilk ismi Bononia’dır.¹⁶ Osmanlı egemenliğine girene dek Bizans ve Bulgar egemenliğinde kalan şehir, Kosova savaşıyla ikiye ayrılan Bulgar Krallığı’nın

14 Fariba Zarinebaf-Shahr, agm., s. 243.

15 Zarinebaf-Shahr, agm., s. 244.

16 Vidin şehrinin eski isimlerinde bazıları *Bdin*, *Bidin*, *Varadino*, *Varadin*, *Veçina* ve *Veçine*’dir. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 404.

yönetim bölgelerinden biridir. Bu iki bölgeden Tırnova 1393'de, Vidin ise 1396'da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir¹⁷.

Vidin, Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde, Rumeli eyaleti içerisine dâhil edilmiş ve Vidin sancak merkezi olmak üzere Vidin sancağı örgütlenmiştir.¹⁸ 1568-1574 ve 1578-1588 yılları arasında Temeşvar eyaletine katılmış, 1632-1641 arasında Özi eyaletine bağlanmıştır.¹⁹ Ancak bu kısa süreli idari değişiklikler dışında Vidin, 1846 yılına kadar Rumeli eyaletine bağlı kalmıştır.²⁰

Vidin'e ait olan tüm şeriye sicilleri bugün, Sofya'daki Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde (Narodna Biblioteka Kiril i Metodiy (NBKM)) bulunmaktadır. Vidin şeriye sicilleri 1550'lerden 1869 senesine dek toplam 77 adet defterden oluşmakta ve kütüphane kataloglarında yer almaktadır. Ancak kataloglardaki 1832-1869 yılları arasını kapsayan 9 adet defterin katalog bilgilerine bakıldığında, bunların mahkeme sicil kayıtlarından ziyade, emlak, Vidin kalesi cephanesi, çeşitli tereke kayıtlarının müstakil defterleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu bildiri çerçevesinde incelenen Vidin sicillerinin katalog bilgileri aşağıdaki gibidir:

- 17 Ayşe Kayapınar, Vidin'e Osmanlı Türklerinin ilk yerleşim tarihinin 1388 olduğunu belirtir. Bu tarihte Vidin Çarlığı Osmanlı "vasallığını" kabul etmiş ve Osmanlılar buraya bir garnizon yerleştirmişlerdir. Ayşe Kayapınar, İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2 S. 9, 117-141, s. 124-125. William V. Herbert, *The Chronicles of a Virgin Fortress*, Osgood, McIlvaine & Co., London, 1896, s. 12-14; Svetlana Ivanova, Vidin. *Encyclopedia of Islam*, XI ., Leiden: Brill, 2002, s. 205-208, s. 205; Rossitsa Gradeva, *Rumeli under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions and Communities*. Isis Press, 2004, s. 108.
- 18 Joseph Roucek, "Economic Geography of Bulgaria", *Economic Geography*, 11, No.3, 1935, s. 307-323, s. 307.
- 19 Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1606 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl idaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 135, 154, 186.
- 20 17. Yüzyıl başında, Balkanlardaki Osmanlı sancakları şunlardır; Silistre, Kırık-Kilise, Vize, Gelibolu, Selanik, Tırhala, Eğriboz, Mora, İnebahtı, Kah-eli, Yanya, Delvina, Avlonya, Elbasan, Dukagin, İskenderiye, Ohri, Üsküp, Köstendil, Sofya, Niğbolu, Çirmen, Vidin, Semendire, Alacahisar, Vülçitrin, Pirzerin, Bosna, İzvornik, Kırka, Kilis ve Hersek. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 197. Nikolai Todorov, 'a göre 16. Yüzyılın başlarında Rumeli eyaletinin sancak sayısı 29'dur Nikolai Todorov, *The Demographic Situation in the Balkan Peninsula (late 15thearly 16th century)*. N. Todorov, *Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries (s. VI)* içinde, Ashgate Variorum, 1998, s. 5. Metin Kunt, Kamil Kepeci tasnifinden 262 sayılı deftere göre 1578-88 yılları arasında Rumeli Vilayetinin kapsamında 33 sancak kayıtlı olduğunu bildirmiştir. Yine aynı tasnifteki bir defterden faydalanarak, 1632-41 arasında Rumeli eyaleti sancak sayısını 15 olarak belirtmiştir Kunt, *age.*, s. 150-152 ve 184).

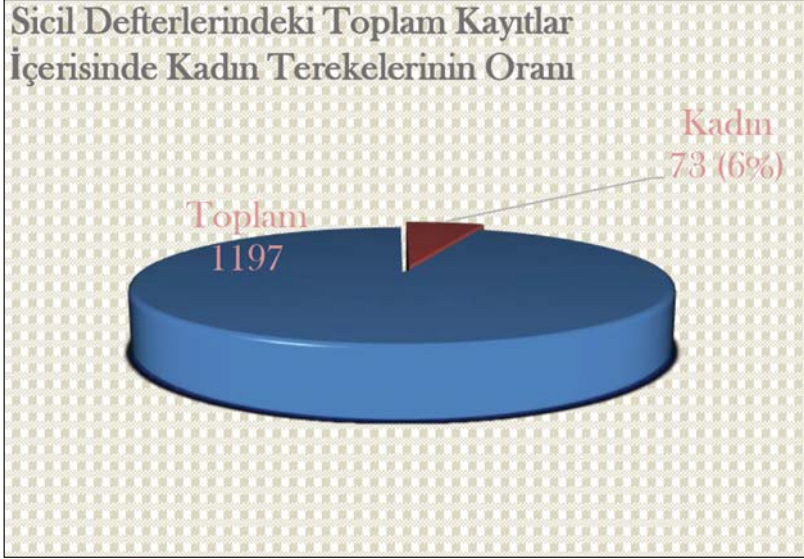
Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1233

Defter Numarası	Katalog bilgilerine göre kapsadığı dönem	Yaprak sayısı	Kayıt Sayısı	Açıklama
VŞS 68	1789-1792	126	394	Defterdeki en erken tarihli kayıt 12 Ağustos 1790'a; en geç tarihli kayıt ise 30 Temmuz 1792'ye aittir.
VŞS 6	1791-1794	136	445	Defterdeki en erken tarihli kayıt 31 Ekim 1792'ye; en geç tarihli kayıt ise 26 Nisan 1795'e aittir.
VŞS 167	1794-1800	78	285	Defterdeki en erken tarihli kayıt 17 Aralık 1794'e; en geç tarihli kayıt ise 8 Nisan 1800'e aittir. Ancak bu defterde 26 Temmuz 1795 ile 27 Mart 1799 tarihleri arasında hiçbir kayıt bulunmamaktadır.
VŞS 53	1805-1808	125	74	Defterdeki en erken tarihli kayıt 13 Temmuz 1805'e; en geç tarihli kayıt ise 22 Şubat 1808'e aittir.

Vidin Kadın Terekeleri

Osmanlı dünyasında 19. yüzyıldan önce, kadınların özel ve toplumsal yaşamdaki durumları ya da bireysel yaşantılarıyla ilgili bilgi bulunabilecek nadir kaynaklardan en önemlisi olan şeriye sicilleri, incelenen bölgenin veya şehrin kadın aktörlerini bize tanıtmaktadır. Mülk sahibi olabilmek ve mahkemede kendini ifade edebilmek, modern öncesi dönemde “kadınlık durumu” açısından önemli bir kazanımdır. İncelenen 4 defter içerisinde 1270 adet tereke kaydı yer almaktadır. Bunlar içerisinde 1197 tanesi erkeklere ait iken 73 tanesi kadınlara ait tereke kayıtlarıdır.

Kadınlara ait bu terekeler içerisinde ise dini duruma göre dağılım şu şekildedir:

Müslüman kadınlara ait terekeler toplam sayısının %86'sını oluştururken, gayrimüslim kadın terekeleri % 14 oranındadır.

Vidin'de kadınların ve sıradan köylülerin, daha doğrusu, yeniçeri olmayanların yaşamına dair ipuçları bulmak oldukça zordur. Şeriye kayıtlarına girmiş kadınlar,

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1235

yine de herhangi bir askeri sıfatı olmayan, kendi geçimlik toprağını işlemekle uğraşıp, günlük kaygıları içerisinde yaşamını sürdüren kişilerden çok daha fazla olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak bu kadınların, baba, koca, kardeş, akraba gibi kan bağı ile yeniçerilerle bir şekilde bağlı oldukları da bir gerçektir. Bu tespit ile birlikte, bu alt başlıkta kullanılan 'sıradan insan' deyiimiyle daha ziyade kadınları ve gayrimüslimler kastedilmiştir. Ayrıca, yeniçeri nüfusunun tüm şehri ele geçirmiş gibi görünmesi demek, yeniçerilerin Vidin için şehrin sıradan nüfusunu oluşturmaları anlamına da gelmektedir.

İncelenen sicillerde nişan ve evlilik tasdiki gibi kayıtlar bulunmamaktadır. Kadınların evlilik durumlarını, terekelerinden ve sayısı çok az olan boşanma kayıtlarından çıkarmak mümkün olabilmektedir.

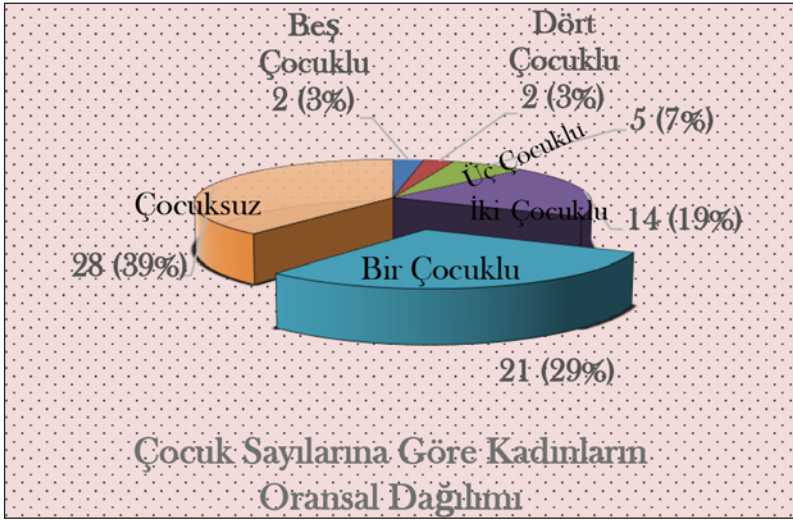

Terekelerde kadınların medeni durumları ile ilgili çıkarılabilecek verilerden biri, çok az sayıda kadının birden fazla evlilik yaşamış olduğudur. Bu durum, vefat eden bir kadının tereke paylaşımında, daha önceki eşlerinden olan çocuklarının pay alması sayesinde belgelere yansımıştır. Mesela Mustafa Paşa Mahallesi sakinelerinden olan Hanife bint-i Ali'nin veraseti, eşi Danyal Alemdar'a ve ondan olan erkek çocuğuna kaldığı gibi, daha önceki ilk eşinden olan kız çocuklarına da kalmıştır.²¹ Ayrıca, bu vaka kayıtlara geçen ve bir kadının yaptığı en çok sayıda

21 VŞS 68:71b.

evliliği örneklemektedir. Sicillerde toplam on üç adet kayıta²² (Muhtemelen) ikinci eşi ile evliyken vefat eden kadın dışında, diğer kadınların terekelerinde bir başka eşten bahsedilmemektedir.²³ Çavuş Mahallesi sakinelerinden Havva bint-i Abdullah'ın veraseti, eşi İbrahim Beşe ve ondan olan çocuklarına ve bir de daha önceki evliliğinden olan oğluna kalmıştır.²⁴ Elhac İbrahim Mahallesindeki Havva Hanım'ın ve Çapraz Mahallesindeki diğer Havva Hanım'ın da durumları aynıdır. Bu iki kadın da muhtemelen ikinci evlilikleri sürerken vefat etmişlerdir.

Medeni durum ile birlikte terekeler çocuk sayısı hakkında önemli veriler sunar. İncelediğimiz defterlerde terekesi kayıtlı bulunan kadınların %39'u çocuksuz, %29'u tek çocuklu, %19'u ise iki çocuklu olarak tespit edilmiştir.

Tereke kayıtları değerlendirildiğinde Vidin kadınlarının mal ve mülk envanterlerinde giysi, yatak takımı, mutfak takımı, hamam takımı, ev eşyası, kürk, mücevher gibi lüks eşya, çeşitli mülkler ve nakit para bulunuyordu. Kadınların servetini çoğunlukla giysi ve yatak takımları oluşturmaktaydı. Bu açıdan Vidin

22 VŞS 68:5a, 71b, 78a, 95b; VŞS 6:39b, 68b (zevc-i aherleri), 81b, 84b; VŞS 167:24a; VŞS 53:7a, 7b, 12b, 16a.

23 Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, kadının önceki evliliklerinden olan çocuğu var ise, bu eşlerinden bahsedilmiş olmasıdır. Dolayısıyla çocuksuz olarak boşanmış ya da eşi vefat etmiş kadınların kaç kere evlendiğini tespit etmek mümkün değildir.

24 VŞS 68:78a.

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1237

kadınlarının imparatorluğun diğer bölgedeki kadınlardan çok büyük bir farklılık göstermediği belirtilmelidir. Giyim, kuşam, mefruşat, mücevher gibi mallar, sosyal tabakalarına göre kıymet kazanmaktadır.

Üzerinde çalışılan sicil defterlerinde Müslüman kadınlar arasında en yüksek tereke tutarı; 8. 658 kuruş ile Abdullah kızı Nefise hanıma aittir. Terekenin kayıt tarihi 8 Şaban 1209 (28 Şubat 1795) dir.²⁵ Çocuğu bulunmayan Nefise hanımın tek mirasçısı kocası Yusuf Çavuştur. Elhac Beşe mahallesinde yaşamaktadır. Terekesi içerisinde mefruşat kıyafet, mutfak eşyası gibi kalemler dışında altın küpe, altın kuşaki yüzük, inci gerdanlık gibi mücevherat, biri çalar saat olmak üzere iki adet saat, nakit para bulunmaktadır. Bununla birlikte bir bahçesi aynı mahallede bir evi, iki kişiden alacağı ve tuz, arpa, buğday, yağ gibi tüketim malları da kaydedilmiştir. Mirasının yarısı kocası tarafından alınırken, diğer yarısı beytülmale kalmıştır.

En düşük Müslüman kadın terekesi ise 36 kuruş ile Abdullah kızı Havvaya aittir.²⁶ Tereke tarihi 12 Receb 1208 (13 Şubat 1794) dür. Elhac İbrahim mahallesinde oturan Havva hanımın mirasçıları kocası Hasan Beşe ve daha önceki eşinden olan oğlu Salih'dir. Tereke içerisinde giyim eşyaları, yorgan, yastık, seccade ve bazı mutfak eşyaları bulunmaktadır. Kocasına yaklaşık 9 kuruş oğluna ise yaklaşık 25.5 kuruş miras bırakmıştır.

En yüksek meblağı gayrı Müslim kadın terekesi 1.109 kuruş ile Yuna isimli kadına aittir.²⁷ Tereke tarihi 15 C Ahir 1206 (9 Şubat 1792) dir. Çocuk ve eş kaydı yoktur. Raco mahallesinde yaşamaktadır. Tek mirasçısı kız kardeşinin oğludur. Tereke içerisinde yatak takımları, kıyafet, mefruşat yer almaktadır. Bununla beraber aynı mahalleden bir evi ve bir miktar alacağı vardır.

En düşük gayrimüslim kadın terekesi 33 kuruş ile Milaco kızı Todoraya aittir.²⁸ 18 R.ahir 1208 (23 Kasım 1793) tarihlidir. Evli olmayan Todora'nın mirasçı 1'i erkek olmak üzere dört kardeşine kalmıştır.

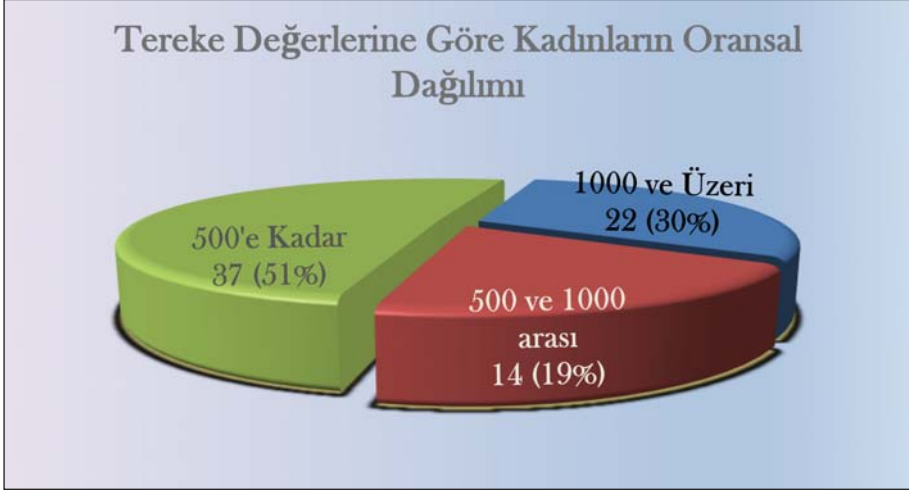
Kadın terekelerininin maddi değerleri ile ilgili öyle bir özet yapılabilir.

25 VŞS 167, s. 11a.

26 VŞS 6, s. 81 b.

27 VŞS 68, s. 123a.

28 VŞS 6, s. 64b.

0 ila 500 kuruş arasındaki terekeler % 51

500 ila 1000 kuruş arasındaki terekeler %19

1000 kuruş ve üzeri değerdeki terekeler %30.

Terekelerde kadınların eğer kocalarından başka varisleri yoksa miraslarının yarısı kocalarına kalır, diğer kısmı beytülmale ait olur. Vefat eden kadının hem kocası hem de çocukları mirasçı olarak hayatta iseler, kadının mirasının $\frac{1}{4}$ ü kocasına kalmaktadır.²⁹ Vârisiz olarak ölen herkes için geçerli olduğu üzere, bila vâris ölen kadınların terekeleri de tamamen beytülmalâe ait olur. Beytülmal emini bu kişinin mallarını ya da mallarının satışından sonraki bedelini muhafaza eder. Eğer, herhangi bir kişi, kadı huzurunda, müteveffiyenin vârisi olduğunu isbat ederse, hakkı olan kısım beytülmal emini tarafından kendisine teslim edilir. Bu işlemde elbette sicile kaydedilir. Sicillerde karşımıza çıkan kadın terekelerinde bazıları bu durumu örneklemektedir. Debbağhane Mahallesinde vefat eden Havva Hanımın terekesi, vârisi olmadığı zannıyla beytülmal-i hassa emini Şahsuvar Ağa tarafından muhafaza edilmişken, kadı huzurunda şahitler ile kendisinin mûsaleh cihetinden mirasa dahil olduğunu ispatlayan 36. Cemaatin Sereskisi Seyyid Mehmed Ağa'ya

²⁹ Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (C 2), E. Erverdi (Dü.) içinde, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. 1992,s. 396-433, s. 429, Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (C 2), E. Erverdi (Dü.) içinde, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. 1992,s. 468-503, s. 480. Örnek durum için bkz. VŞS 6, s. 22a; VŞS 167, s. 11a; VŞS 167, s. 19b.

Tereke Kayıtlarına Göre 18. Yüzyıl Sonunda Vidin Kadınları:
Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu Üzerine Bir
Değerlendirme

1239

mirastan hakkı olan kısım teslim edilmiştir.³⁰ Sereski'nin mirasa dahil oluşunu isbat ederken gösterdiği iki şahit 61. Bölükten yeniçerilerdir. Herhangi bir varisi olmayan kişilerin terekelerinin beytülmale dönüşünü engellemek için vasiyet ve bu vasiyete şahadet edecek iki kişiyi bulmak, yeniçerilerin bu kadar yaygın, kuvvetli ve bir cemaat tarzında yaşadıkları bir şehir için çok zor olmasa gerektir. Dolayısıyla bu tip davalarda gerçek bir vasiyetin varlığını şüpheyle karşılamak daha doğru gibi görünmektedir.

Bir kişi, belli bir bedel karşılığında veya bedelsiz olarak mirastaki hakkından vazgeçebilir. Kadınların terekelerinde göze çarpan bir durum, terekeye dâhil olan mücevherat ve kıymetli eşyaların saklanması meselesidir. Bir şekilde terekeden vazgeçen kişi, daha sonra diğer mirasçıların eline geçen altın ve benzeri değerli eşyaları fark ettiğinde, terekeden hakkını almak için kadıya başvurabilir. Vidin sicilinde kayıtlı olan bir dava bu duruma kısmi bir örnek oluşturabilir. Karaman Mahallesinde vefat eden Aişe Hatun'un mirası iki kızı, Penbe ve Zehra ile erkek kardeşi Çubukcu İbrahim Beşe'ye kalmıştır. İbrahim Beşe, Aişe Hatun'un mirasına vaz-i yed eden kızı Penbe'nin, mirasa dâhil olan 30 adet İstanbul altını, 15 adet nısfıye, 3 adet altın yüzük ve 1 sim tarağa el koyduğunu belirtip, kendine ait olan miras hakkını almak için dava açmıştır. Ancak bu davadan 4 sene önce, kendisi 13 kuruş karşılığında mirastaki haklarından vazgeçmiş olduğu için bu davasından bir sonuç alamaz³¹. Bu durumda İbrahim Beşe'nin bu kadar altın ve kıymetli eşyadan haberdar olmadığını çıkarsamak mümkündür. Aksi halde ferağ bedelinin daha yüksek olması beklenir. Ancak, dava kaydında bu ayrıntıları bulmak mümkün olmadığı için bunlar sadece bir tahminden ibarettir.

Sonuç

Vidin kadı sicillerinde 1790-1808 tarihleri arasında yer alan kadın terekeleri incelendiğinde ilk göze çarpan, 1000 kuruş ve üzeri olan terekelerin oranının yüksek olmasıdır. Bu durum yeniçerilerin ekonomik durumuyla doğrudan alakalıdır. Çünkü bahsedilen kadınlar yeniçerilerin eşleri, anneleri ve kızlarıdır aynı zamanda. Ayrıca terekelerde kayda geçirilen eşya grupları açısından imparatorluğun geneli ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Çocuk sayısı ve çok eşlilik gibi konularda Vidin sicilleri çok farklı bir veri sunmaz. Çok eşlilik yaygın değildir ve çocuk sayısı düşüktür.

30 VŞS 6:103a.

31 VŞS 6:124a.

“Tereke kayıtları her ne kadar kadınların sosyo-ekonomik durumları ile ilgili önemli veriler sunuyorsa da, bir bölgede yaşayan kadınların toplumsal ilişkilerdeki rollerini açığa çıkarabilmek için şeriye sicillerine bütüncül bir bakış gerekmektedir. Mülk alım satımı, miras anlaşmazlıkları, boşanmalar gibi terekelerden farklı başlıklar altında yer alan durumlarda kadınların hangi meselelerle karşı karşıya kaldığını anlamak mümkün olabilecektir.

“Mesela Vidin açısından bakıldığında, Mülk satışlarında, sicillerdeki kayıtlara bakıldığında birkaç özellik ön plana çıkar. Öncelikle belirtmek gerekir ki, mülk alım satımında kadınlar üzerinde herhangi bir kısıtlama, sınırlama mevcut değildir. Dükkân, arsa, ev, bağ, bahçe gibi taşınmazların tamamını, bir bölümünü veya belli hisselerini alıp satabilirlerdi. Mesela Pazvantoğlu Osman, Alaca Tekye Mahallesiindeki evin dâhiliyesini Hafize Hanım’a, hariciyesini ise onun eşi Hasan Beşe’ye ayrı ayrı satmıştır³². Yine bir başka örnek, Emine binti Ahmed’in sahip olduğu mülk menzilinın sadece hariciyesini Emine binti Abdullah’a satışıdır³³. Kısaca kadınlar, Osmanlı toplumunda mülk sahibi olabilen, kişisel mülkleri üzerinde alım-satım, kiralama gibi her türlü tasarrufu özgürce kullanabilen bireylerdir. Kadınların birey olarak mülk haklarına sahip olmalarının en önemli göstergelerinden biri de karı-koca arasında da mülk satışının yapılıyor olmasıdır³⁴. Bu durum her ne kadar vefattan sonrası hesaplanarak alınmış bir önlem gibi görülebilirse de neticede mülk, satın alan kişinin olduğu için medeni durumdaki herhangi bir değişim mülkü ve sahibinin tasarruf iradesini değiştirmeyecektir.

Kadınların mülk satışları ile ilgili dikkat çeken bir başka nokta, şehrin ileri gelenlerinin, gerek miras yolu ile gerekse satın alma yoluyla ellerinde mülk bulunan kadınlardan hatırı sayılır biçimde taşınmaz mülk almalarıdır. Çalışmada kullanılan sicillerde gözlemlendiği kadarıyla Pazvantoğlu Osman, kaydı bulunan mülk satışlarının önemli bir bölümünü kadınlardan yapmıştır.

Gerek kendi terekelerinde gerekse diğer kişilerin terekelerinde ismi geçen kadınların içerisinde baba adı Abdullah olan veya boş bırakılmış pek çok kişi bulunmaktadır. Bu konuda rakam vermek gerekirse, *basit bir sayıyla 61 kadının baba ismi Abdullah olarak kaydedilmiş, 12 kadının baba ismi ise boş bırakılmıştır*. Baba adının Abdullah olması meselesi üzerine çeşitli tartışmalar ve çıkarımlar yapılabilir. Bu konuda kesin bir yargı belirtmekten öte, ilginç bir durum olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

32 VŞS 68:97b.

33 VŞS 68:112b.

34 Bir örnek olarak VŞS 6:110a.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları:

Vidin Şeriye Sicilleri (VŞS); No: 6,53,64,167.

Araştırmalar:

Abraham Marcus, “ Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in Eighteenth-Century Aleppo”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol 26, No 2, 1983, s. 137-163.

Ayşe Kayapınar, İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna), *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 2, S. 9, 117-141.

Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Fariba Zarinebaf-Shahr, ‘Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği’, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (ed. Madeline Zilfi) içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 241-250.

Fatih Bozkurt, ‘Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 11, S. 22, s. 193-229.

Fatma Müge Göcek-Marc David Baer, 18. Yüzyıl Galata kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (ed.) Madeline Zilfi içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47-62.

Haim Gerber, ‘Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700’, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 12, No. 3 1980, s. 231-244.

Hamza Aktan, “Miras”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul, 2005, s. 143-145.

Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (C 2), E. Erverdi (Dü.) içinde, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları. 1992,s. 396-433.

Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (C 2), E. Erverdi (Dü.) içinde, Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992,s. 468-503.

İbrahim Etem Çakır, “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 56, 2006, s. 1365-1386.

Joseph Roucek, “Economic Geography of Bulgaria”, *Economic Geography*, 11, No.3, 1935, s. 307-323.

Jülide Akyüz, ‘Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler’, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6, (2007), 75-91.

Nikolai Todorov, The Demographic Situation in the Balkan Peninsula (late 15th-early 16th century). N. Todorov, *Society, the City and Industry in the Balkans, 15th-19th Centuries (s. VI)* içinde, Ashgate Variorum, 1998.

Ömer Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Bellekten*, C III, S. 5-6, s. 1-479.

Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Ronald C Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 18, No.1, 1975, s. 53-114.

Rossitsa Gradeva, *Rumeli under the Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions and Communities*. Isis Press, 2004.

Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995,

Suraiya Faroqhi, ‘18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet’, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (ed. Madeline Zilfi) içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 7-27.

Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven- Özgür TÜresay, Yapı Kredi yayınları, İstanbul, 2003.

Svetlana Ivanova, Widin. *Encyclopedia of Islam*, XI, . Leiden: Brill, 2002, s. 205-208.

William V. Herbert, *The Chronicles of a Virgin Fortres*. London: Osgood, McIlvaine & Co., 1896.